

B3518

Tudományos munkásság tézisei

**A kommunista ideológia alakváltozásai
Magyarországon 1948-1989**

Kalmár Melinda

1997

Az 1984-ben megkezdett tudományos kutatás végső célja egy átfogó **ideológia-kritika** megírása, amely elemezi és összefoglalja a kommunista (humán)ideológia magyarországi változatának történetét 1948-tól 1989-ig. A munka határozott célja az is, hogy ebben a témában hozzájárulhasson az egyre szélesedő közép-kelet-európai összehasonlító kutatásokhoz, s ezzel az egész térség differenciáltabb képet alkothasson a kommunista diktatúra időszakáról saját maga, és az érdeklődő nyugati közvélemény számára is.

A munka jelenlegi szakaszában egy könyv megírásán dolgozom, amely a kora-kádárizmus -- az 1956 és 1963 közötti korszak -- ideológiai átalakulásait elemzi.

Ezek az évek a kommunista ideológia formálódásában nagyon fontos átmenetet jelentenek, s ezért bizonyos értelemben a korszak teljes ideológia-történetének keresztmetszetét mutatják. Gyökerei az ötvenes évek első felébe nyúlnak vissza, jövője a hatvanas évekbe és azon túl mutat. Ez a poszt-sztálinizmus és a koegzisztencia időszaka, amelyet az ideológiák és ennek függvényében a propagandák átalakulása jellemez Keleten és Nyugaton egyaránt; dinamikus, aktív interpretációs korszak, amelyben jelentősen módosulnak a korábbi doktrínák.

A desztalinizáció és a koegzisztencia elveinek kidolgozása a keleti tábor ideológia formálóit igencsak nehéz feladat elé állította. Olyan új, rugalmasabb doktrínákat kellett kitalálni.

lálni, amelyek megfeleltek a külső és belső (politikai, ideológiai és tudományos) kihívásoknak, ugyanakkor hosszú ideig még nem változtatták meg, sőt éppen megerősítették a rendszer kereteit.

1956. novembere után a Kádár János köré szerveződött vezető garnitúrának tehát bonyolult nemzetközi viszonyok között, meglehetősen bizonytalan politikai és ideológiai környezetben kellett a megrendült hatalmat konszolidálnia illetve szanálnia. Miközben a nemzetközi kommunista mozgalomban éles viták folytak, a -- részben átalakult, részben változatlan -- magyar pártvezetésnek halaszthatatlanul döntenie kellett: mi az, amit meg akar tartani a korábbi elméletből és gyakorlatból, mi az amit módosítani fog, és mi az, amit végérvényesen elvet illetve megváltoztat. Mindehhez meg kellett nyerni a társadalmat is, amelyben még jelen volt a forradalom euforikus emléke, és már a megtorlás okozta félelem, és a túlélési kényszer is.

A munka tézisei

1. A korai kádárizmus ideológiájának kutatásából kirajzolódik, hogy a kádárista vezetés **kezdetből fogva** tudatosan törekedett annak a rendszernek a kiépítésére, amely végül a konszolidált kádárizmus arculatát olyan jellegzetesen meghatározta. A konszolidált kádárizmus tehát egyértelműen ennek az időszaknak a terméke. 1962-ig már az ideológiával kapcsolatos minden lényeges párthatározatot kiadtak két önálló kö-

tetben: egyet az agrártézisekről, és egyet a humán ideológiát körvonalazó állásfoglalásokból; ezekkel is mintegy jelezve, hogy a rendszer elvi alapjainak megfogalmazását erre az időre már befejezettnek tekintették.

2. Ezek a határozatok tükrözik azt a megváltozott felfogást, amely az ideológia szerepét és megjelenését 1956 után -- részben éppen a magyar forradalom hatására -- Keleten és Nyugaton egyaránt átalakította. A változás lényege az volt, hogy **a koegzisztencia keretei között** mindkét nagyhatalom differenciáltabb, hatékonyabb, kevésbé propagandisztikus modellt akart megvalósítani. Úgy is mondhatnánk mindkét oldalon ekkor tértek át a **modernebb**, a 20. század problémáira érzékenyebben reagáló **ideológiák** kidolgozására. Ezek az ideológiák tehát a kezdettől fogva nem csak fellazítók, hanem a változás kényszere folytán mindjárt fellazulók is voltak.

3. Az említett párthatározatok ugyanakkor világosan felfedik azt a sajátos magyar törekvést is, hogy az új kommunista vezetés a működőképes, és kevésbé robbanásveszélyes uralom fenntartása érdekében markánsan meg akarta különböztetni magát az ötvenes évek első felének uralmi módszereitől, ezért semmiképp sem mondhatjuk, hogy restaurálta volna azt. Ugyanakkor egyértelműen azt sem mondhatjuk, hogy ekkor konszolidálta a rendszert, mert ennek a kijelentésnek van egy, a későbbi Kádár-korszakra utaló konnotációja, s ez elfedi a korai időszak durva, kíméletlen és semmitől vissza nem riadó módszereit. Szerencsésebb lenne tehát a korai kádárizmus rendszermegtartó és átalakító intézkedéseit **szanálásnak** nevezni, ami talán jobban érzékelteti, hogy itt drasztikus döntésekről és fontos változtatásokról van szó; vagyis ar-

ról, hogy a kádárista vezetés a diktatúra folytonosságát egyfelől a kíméletlen politikai leszámolással, másfelől éppen a korábbi módszerek megváltoztatásával biztosította.

4. A módszerek átalakítása közben az új vezetés bőven mérített az 1956 előtti ellenzék reformgondolataiból, de szellemük szerint nem azokat valósította meg, mivel azok immans logikája nem egyszer túllépett (illetve túllépett volna) azokon a kereteken, amelyeket a kádárizmus sérthetetlennek tekintett.

Ugyanakkor a források ismeretében nyilvánvaló az is, hogy nem korábbi felülről jövő reformgondolatokat valósított meg a forradalom okozta kényszer-"kitérő" után. Noha 1956 nyarára a Rákosi- majd a Gerő-vezetés külső és belső nyomásnak engedve már tervezett kis hatókörű változtatásokat, ezek valójában csak korrekciós kísérletek lettek volna; a diktatúra reformját részben éppen a magyar forradalom tanulságai ösztönözték.

Kádár a forradalom nélkül nem kádárizmust csinált volna.

5. A forradalom után válik először nyilvánvalóvá, hogy már az ötvenes évek közepére megérett egy nemzedéki váltás a pártapparátusban és a társadalom különböző, politikai színezetű csoportjaiban is. A kádárista rendszerformálást a régi apparátus átalakulása és az új "MSZMP-s" garnitúra nélkül nem lehetett volna véghezvinni **úgy, ahogyan** a kádárista adminisztráció végülis megtette. De a forradalom olyan területeken is generációs és szemléleti váltást hozott, így az író-társadalomban is, ahol nem egyszerűen hatalmi intencióról volt szó.

6. Hasonlóan kettős folyamat zajlik a **nyilvánosság** szerke-

zetének átalakulásában is. A kádárista vezetés szándékosan a sajtót használta elsősorban az ideológia közvetítésének eszközéül, és nem az irodalmat. Megszűnt tehát a kommunista ideológia irodalmias, irodalom-központú korszaka.

Ugyanakkor az irodalmon belül is lényeges változások mentek végbe. Az előző generáció kultikus nagy alakjai, mint Illyés, Déry, Veres, megmaradtak karizmatikus személyeknek, de az irodalom mindennapjait, az ízlés alakulását már főként a fővárosban szerveződött irodalmi csoportok alakították, amelyek tagjai legtöbbször nem az írószövetségben, hanem ismét kávéházakban, vagy lakásokban jöttek össze.

7. A diktatúráknak nincs állandó, változatlan integritásuk. A társadalom, amelyen uralkodni akarnak, és a környező világ is folyton alakítja, változtatja őket. Végző soron nem a diktatúrák foglalják magukba a társadalmi létet, hanem fordítva: történelmi távlatban az elnyomó rendszerek ágyazódnak a társadalmi lét folytonosságába, és annak törvényeit nem hagyhatják teljes mértékben figyelmen kívül.

A kora-kádárizmus ideológiájáról szóló könyv a tervek szerint ebben az évben jelenik meg a Magvető kiadónál.

Kutatási előzmények

A munka alapja a fellendülő kádárizmus-kutatás tudományos publikációinak tanulmányozása mellett **elsősorban** a szisztematikus, 13 év óta tartó folyamatos **levéltári kutatás** a párt-és állami irányító szervek irategyűjtéseiben, intézményi irattárakban és archívumokban. (Az eddig látogatott in-

tézmények, illetve a lelőhelyek listája az 1. számú mellékletben van.) A nagy mennyiségben fellelhető források ismeretében úgy látom, hogy van lehetőség a korábbiaktól differenciáltabb interpretációk kidolgozására.

A kora-kádárizmus ideológiájának leírását jelentősen megkönnyíti számomra az az **összehasonlítási alap**, ami az **ötvenes évek** kulturális ideológiájának majdnem egy évtizedes levéltári kutatásain alapul, s amelynek eredményeit a következő kutatási időszakban, szintén egy monográfiában fogom összegezni.

Az ötvenes évek irodalompolitikájáról egy kétezer oldalas, jegyzetelt, bevezető tanulmányokkal ellátott dokumentumgyűjteményt állítottam össze, amely terjedelme miatt még kiadóra vár. A kádárizmus első éveinek tájékoztatáspolitikájával és kultúrpolitikájával kapcsolatban Pór Edittel és Cseh Gergővel közösen jelentetünk meg dokumentum-kötet az Ozirisz Kiadónál.

A módszer

Arra törekszem hogy a módszer és a feltárás szemlélete messzemenően interdiszciplináris legyen: a különböző ideológiához tartozó területek változásait és magát a meghatározó ideológiát igyekszem egységben kezelni. Egyszerre, összefüggésiben vizsgálom az ideológia és a sajtó-, az irodalom-, a filozófia-, a tudománypolitika és a társadalmi ünnepek kapcsolatát.

Szeretném ha az eddig megjelent és a tervezett publikációk

hozzájárulnának a témához szorosan kapcsolódó **intézmények** történetének leírásához (magyar újságírószövetség, írószövetség működésének helyreállítása és átalakítása), **tudomány-történeti folyamatok** érzékeltetéséhez (a filozófia megnövekedett jelentősége), **és társadalomtörténeti változások** megértéséhez is (az értelmiség szerepének megváltozása, a társadalmi szervezetek és események depolitizálása).

Egyéb publikációk

A témától eltérő publikációk és az ideológia-kutatás között látszólag semmilyen összefüggés nincs. Valójában ugyanannak a dolognak a két oldaláról van szó. Az egyikben az abszolút normatív gondolkodás és világteremtés érdekel mint gondolati probléma, a másikban a teljesen "befoghatatlan" tárgyú, karakteresen egyéni teremtett világokról szól, amelyek középpontjában a szerelem és/vagy a nagyon sajátos, egyéni istenképek állnak.

1. számú melléklet

A dokumentumok lelőhelyei:

Magyar Országos Levéltár (volt Politikatörténeti Intézet Archívuma)

- MSZMP Politikai Bizottság/Intéző Bizottság
- MSZMP Központi Bizottság/Ideiglenes Központi Bizottság
- Titkárság
- Szervező Bizottság
- Információs anyagok vezető testületi tagok részére
- Titkárság- és osztály tájékoztatók
- Agitációs és Propaganda Osztály
- Tudományos és Kulturális Osztály
- Budapesti Pártbizottság

Magyar Országos Levéltár (volt Új Magyar Központi Levéltár)

- Népművelési Minisztérium
- Művelődési Minisztérium
- Kiadói Főigazgatóság
- Tájékoztatási Hivatal
- Magyar Írók Szövetsége
- Külügyminisztérium
- személyi fondok

MSZMP Politikatörténeti Intézet Archívuma

- 1956-os gyűjtemény

A Belügyminisztérium Archívuma

- az 1957-58-ban keletkezett periratokban fellelhető adatok gyűjtése a legkorábbi /az 1956. október és december közötti/ időszakra vonatkozóan

A MUOSZ irattára

- közgyűlési jegyzőkönyvek
- fegyelmi határozatok
- beszámolók, elemzések
- elnökségi, választmányi ülések jegyzőkönyvei

Lukács Archívum

- Lukács György levelezése

PUBLIKÁCIÓK

1. A kommunista rendszer kulturális ideológiája

- A politika poétikája -- A szocialista realizmus teóriájának adaptációja Magyarországon /1949-1956/, Doktori disszertáció, Szeged, 1987. 121.o.
- Az irodalmi leninizmus és a Lukács-vita /1949-1950/ - kézirat, 62.o.
- Irodalompolitika, irodalmi élet 1948-1956 -- Dokumentumgyűjtemény 2000 oldal - kézirat
- Gábor Andor ItK 1987-8/1-2.
- Az írástudók elcsábítása - 168 óra, 1992. január 14. 23-24.o.
- A népi irodalom az ötvenes években - 168 óra, 1993. május 18., 18-19.o.
- Irodalom és politika: a Déry-vita - Holmi 1993.5. 715-730.o.
- Az újságíró ellenállás egy dokumentuma 1955-ből - Kritika 1994. 10. 8-9.o.
- Mikor lehet belőle történelem - Népszabadság 1994. 10. (Békés Csabával)
- A kádárizmus ünnepei - Rádió (Magyar ünnepek a 20. században) 1995. október 3.
- A kádárista tájékoztatáspolitikai kialakulása - Rádió, Gondolatjel, 1995. november 10.
- A derékhadat zászlónak dobták? - Népszabadság 1995. november 11.
- Fifties Cultural Policy in British Diplomatic Dispatches, The Hungarian Quarterly 1995.36. Autumn, 88-100.o.
- Az ideológiaformáló nyilvánosság szerkezetváltozása - Holmi 1995.11. 1603-1617.o.
- Megörzött és átalakított ünnepek - História, 1996.1. 58-60.o.
- Optimizmusra szükség van, de illúziók nélkül - Népszabadság 1996. október 22. 17.o. (Békés Csabával)
- Az irodalmi élet szerkezetváltozása 1956-1962 - Holmi 1997.1. 78-95.o.

- Ständeisky Éva: Az írók és a hatalom - Holmi 1997.2. 295-298.o.
- Integráció és átalakulás, Kritika 1997.2. 34-36.o.
- A kora kádárista könyvkiadás paradoxonjai - Beszélő 1997.2. 121-126.o.
- Május 1. ünnepe a kádárizmusban - MTV 1. 1997. május 1.
- Lukács és a koegzisztencia - Beszélő 1997.
- Két beszélgetés: Radnóti Sándor és Agárdi Péter az Aczél-korszakról - Nappali Ház 1997.2.

2. Kiadás előtt:

- A kora-kádárizmus ideológiája, Magvető 1997.
- Cseh Gergő-Kalmár Melinda-Pőr Edit: Kádárista tájékoztatópolitika 1956-1963 -- Dokumentumgyűjtemény, Ozirisz 1997.

3. Egyéb témájú publikációk

- Értelmezési kísérlet - Vigilia 1988.2. 135-139.o.
- Dr Hozelka érzéki utazása az asszociációk szkülőllája és a koncentráció kharübdiszé között; avagy az asszociatív próza filozófiája - Jelenkor 1989.3. 295-301.o.
- Teremtett világok -- Beszélgetés El Kazovszkijjal - Nappali Ház 1991. 78-86.o.
- A következetlenség dicsérete - kritikai helyzet-vázlat - Nappali Ház 1991/1-2. 3-6.o.
- Az erotika geometriája - a modern szöveg filozófiája - Nappali Ház 1993/március 37-46.o.
- A belátás tájai - A regény és a világkép átalakulása a nyolcvanas években - kézirat 20.o.

A szemét filozófiája - Rádió, Gondolatjel 1994

A Magyar Narancs nyelvezete - Rádió, Gondolatjel 1994 augusztus 13.

A modern kor Isten-képe (Éjjeli menedék) - MTV 1. 1997. április 25.